

## HUMANİTAR VƏ İCTİMAİ ELMLƏR HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

DOI: <https://doi.org/10.36719/2789-6919/25/7-9>

**Aysel Şükürova**

Azərbaycan Respublikası DİN-in Polis Akademiyası

Filologiya üzrə fəlsəfə doktoru

[aysel\\_edu@yahoo.com](mailto:aysel_edu@yahoo.com)

### “DİSKURS” ANLAYIŞININ LİŖVİSTİK SƏCİYYƏSİ

#### Xülasə

Məqalə “diskurs” anlayışının linqvistik səciyyəsinə həsr olunmuşdur. Bildiyimiz kimi, diskursun öyrənilməsi fənlərarası yanaşmadan istifadəni nəzərdə tutur. Demək, bu elm sahəsi muxtariyyəti inkar edir. Eyni zamanda, məqalədə qeyd edilir ki, “diskurs” anlayışının dəqiq tərifı hələ də verilməmişdir. Belə ki, müasir dilçilik məktəblərinin nümayəndələri bu termini özünəməxsus şəkildə izah edirlər. Diskursun öyrənilməsi empirik biliklərin əsasında aparılır. Buna görə də diskursun tədqiqi həm dil paradıqmaları, həm də qeyri-dil paradıqmalarını əhatə edir.

Müəllif məqalədə “diskurs” anlayışını izah edərkən latın dilindəki lüğətə də müraciət etmişdir.

**Açar sözlər:** *diskurs, nitq, informasiya, kommunikasiya, leksik vahidlər, mental leksikon*

**Aysel Shukurova**

Police Academy of MIA of the Republic of Azerbaijan

Doctor of Philosophy in Philology

[aysel\\_edu@yahoo.com](mailto:aysel_edu@yahoo.com)

### Linguistic characteristics of the notion of "discourse"

#### Abstract

The article is devoted to the linguistic characteristics of the notion of "discourse". As we know, the study of discourse involves the use of an interdisciplinary approach. That is, this field of science denies autonomy. At the same time, the article notes that the exact definition of the notion of "discourse" has not yet been given. Thus, representatives of modern linguistic schools explain this term in their own way. Discourse study is based on empirical knowledge. Therefore, the study of discourse encompasses both linguistic and non-linguistic paradıms.

When explaining the notion of "discourse" in the article, the author also referred to the Latin dictionary.

**Keywords:** *discourse, speech, information, communication, lexical units, mental lexicon*

#### Giriş

Son illər dilçilik sahəsində ən geniş tədqiq olunan, çoxmənalı terminlərdən biri diskursdur. Diskurs nədir? Diskurs dedikdə biz hər şeydən əvvəl nəyi başa düşürük?

Hesab edirik ki, yuxarıdakı sualları cavablandırmaqdan ötrü bu anlayış ilə bağlı müxtəlif alimlərin mülahizələrini, elmi mənbələri araşdırmaq lazımdır. Çünki diskurs nəzəriyyəsi dilçiliyin yeni istiqamətlərindəndir və burada cavablardan çox suallarla qarşılaşmaq olar.

Hal-hazırda diskurs tədqiqatında mövcud olan deskriptiv və tənqidi yanaşmaların hər ikisinin məqsədi diskursu təşkil edən dil və nitqi situativ kontekstlə qırılmaz əlaqədə olarkən öyrənməkdir. Deskriptiv və ya təsviri yanaşma diskursu linqvososioloji xüsusiyyətə malik fenomen kimi nəzərdən keçirir və linqvokulturologiya, sosioloqlinqvistika, siyasi dilçilik, psixolinqvistika kimi sahələri əhatə edir. Bu yanaşma sırf mətn təhlili ilə əlaqədardır.

Diskurs sözünün mənşəyi ilə tanış olmaq üçün qədim latın dilinə müraciət edək. Latın dilindəki lüğətdə bu sözün aşağıdakı mənaları qeyd olunmuşdur:

- 1) *o tərəf-bu tərəfə qaçmaq* ...
- 2) *hərbi manevr* ...
- 3) *qəfildən hücum* ...
- 4) *hərəkət, dövr etmə* ...
- 5) *fəsiləsiz sayrışma* ...
- 6) *mənasız vurnuxma, tələsmə* ...
- 7) *çoxalma, budaqlanma* ...
- 8) *çırpınma* ...
- 9) *söhbət, danışmaq* ... (1).

Göründüyü kimi, latın dilindəki lüğətdə “o tərəf-bu tərəfə qaçmaq” diskursun ilkin mənasını ifadə edir, yəni burada “qaçmaq” feilinin semantikasi əsasdır. Sonrakı mənalar isə “hərəkət”, “dövretmə”, “fəsiləsiz sayrışma” və s. ilə bağlıdır. Nəticədə sonuncu, yəni “söhbət, danışmaq” mənası hazırkı termini izah edir. Zənnimizcə, bu sözün ilkin mənasının “o tərəf-bu tərəfə qaçmaq” olması təsadüfi deyil. Belə ki, ünsiyyət zamanı insanlar arasında qarşılıqlı təsir nəticəsində məlumat ötürülür və qəbul edilir. Bu məqamda şüurumuzdakı sözlərin, ifadələrin, fikirlərin çevik yerdəyişməsi baş verir. Kommunikasiyanın iştirakçıları informasiyanı bir-birinə maksimum dərəcədə tez ötürməyə çalışırlar ki, məlumatın dekodlaşmasında küy, yəni maneə yaranmasın. Beləliklə, şüurumuzda olan informasiya metaforik olaraq ora-bura qaçır və dinamikada diskurs yaranır.

“İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri” lüğətində müxtəlif alimlər tərəfindən diskursun aşağıdakı şərhləri təqdim edilir: “*Diskurs ... fransız dilində ənənəvi olaraq “mühakimə”, “fikir yürütmə” mənalarında işlədilib. 50-ci illərdə E. Benvenist söyləmə nəzəriyyəsini hazırlayaraq diskursu nitqin xarakteristikası kimi müəyyənləşdirir: “Birincinin müəyyən şəkildə ikinciye təsir etmək cəhdi”* (Manafoglu, Tağısoy, Kamal, 2010: 19).

Qeyd etmək istərdik ki, E. Benvenistə qədər Fransadakı dilçilik məktəbləri diskursu, ümumiyyətlə, istənilən formada olan nitq kimi qəbul edirdi. Lakin E. Benvenistin yuxarıdakı fikirlərində diskurs pragmatik məqsədlərin gerçəkləşməsi zamanı təzahür edən mətn kimi şərh olunur. Burada nitq-söyləmə isə həm danışanı, həm də dinləyəni nəzərdə tutur.

Diskursun öyrənilməsi zamanı tədqiqatçının daim diqqət mərkəzində olan məqamlar var. Məsələn, bu və ya digər mətnin ekstralingvistik faktor sayılan sosiomədəni, situativ kontekstdə yaranması buna misal ola bilər. Tənqidi diskurs təhlilin nümayəndələrindən olan T.A. van Deyk və V. Kinç “Rabitəli mətni anlama strategiyaları” adlı məqalədə diskursun sosial-mədəni kontekstdə yarandığı haqqında qeyd edirlər: “... *diskursun emalı, sadəcə, koqnitiv proses deyil, eyni zamanda, sosial kommunikativ hadisədir*” (Dijk, Kintsch, 1983: 159). Deməli, T.A. van Deyk və V. Kinç tərəfindən təqdim olunmuş diskurs modelində diskurs kommunikativ hadisədir. Onun tərkib hissələri danışan və dinləyən arasında şifahi-yazılı, verbal və qeyri-verbal formada yaranır. Beləliklə, diskursda kommunikativ təsir prosesi baş verir. Burada, həmçinin, diskurs müəyyən zaman və məkan kontekstində dinamikada gerçəkləşir.

Qeyd etmək istərdik ki, mətn və sosial fəaliyyət olan diskurs arasındakı əlaqələri Avropa, Amerika, rus dilçilik məktəbləri ilə yanaşı, Azərbaycan alimləri də öyrənirlər. Onlar diskursun başa düşülməsinin əsasını yaradan mühüm əsərlərin müəllifləri olaraq bu anlayışı geniş tədqiq edirlər. Məsələn, Azərbaycan dilçilərindən F.Y. Veysəlli özünün “Semiotika” kitabında diskurs və mətnin dilin işarə sistemindəki yerlərini təqdim edərək yazır:

“*Dilin işarə sistemində səviyyələr məsələsi çox mübahisəlidir. Ən çoxu 9 səviyyə fərqləndirirlər.*

1. *Fərqləndirici əlamətlər səviyyəsi (qısa/uzun saitlər; sərt/ yumşaq samitlər və s.). Bunu merizmatik səviyyə də adlandırırlar;*

2. *Fonem səviyyəsi;*

3. *Morfem səviyyəsi;*

4. *Leksem səviyyəsi;*

5. *Söz birləşməsi (sintaqm) səviyyəsi;*
6. *Cümlə səviyyəsi və söyləm reallaşması;*
7. *Cümləfövqü vahidlər (mürəkkəb bütövlər, mətn hissələri, abzaslar, frazemlər);*
8. *Mətn səviyyəsi;*
9. *Diskurslar*” (Veysəlli, 2010: 196).

F.V. Veysəllinin tədqimatından görüldüyü kimi, dil strukturu aşağı və yuxarı səviyyələrin iyerarxiyasından və hər səviyyəni təşkil edən dil vahidləri olan fonemlər, morfemlər, sözlər, cümlələr və sairədən ibarətdir. Özünəməxsus vahidlərə malik diskurs isə dil sisteminin sonuncu səviyyəsini təşkil edir. Hesab edirik ki, yuxarıda təqdim olunan dilin işarə sistemindəki səviyyələrdən birini konsept anlayışı da tuta bilər.

Ə.Ə. Abdullayev diskurs və mətni fərqləndirərək qeyd edir: “*Diskurs mətndən daha geniş anlayışdır. Diskurs - eyni zamanda həm dil fəaliyyəti prosesi, həm də onun nəticəsidir (=mətndir)*” (Abdullayev, 2006: 181). Demək mətn həm diskursun bir parçasıdır, həm də diskursun yaranması üçün bir təməldir. Mətn diskurs vahidi olaraq onun tərkibindəki lingvistik və ekstralingvistik faktorları əlaqələndirir.

### Nəticə

Beləliklə, bir çox alimlərin tədqiqatlarında diskurs cəmiyyətdə insanların qarşılıqlı əməkdaşlığı zamanı yaranan nitqlə eyniləşdirilir. Xüsusi məqsədlə, hazır formada qurulmuş dil nümunələrini təqdim edən formal dilçilikdən fərqli olaraq diskurs nəzəriyyəsi canlı nitqdə təbii yolla təzahür edən mətn nümunələrini təhlil edir. Buna görə də diskurs təhlilin əsas məqsədlərindən biri gerçək həyatdakı mətn korpuslarını araşdırmaqdır.

### Ədəbiyyat

1. <http://linguaeterna.com/vocabula/show.php?n=14069>
2. Manafoğlu, R., Tağısoy, N., Kamal, R. (2010). İzahlı tərcüməşünaslıq terminləri lüğəti. Bakı: Mütərcim, 164 s.
3. Dijk, T. A., Kintsch, W. (1983). Strategies of discourse comprehension. New York: Academic Press, 413 p.
4. Veysəlli, F.Y. (2010). Semiotika. Bakı: Mütərcim, 336 s.
5. Abdullayev, Ə.Ə. (2006). Koqnitiv dilçiliyin əsasları. Bakı: ADU nəşriyyatı, 228 s.